

מיהו הרב משה י"ץ?

מאת

משה פלאי

לשאלת זהותו של הרב משה י"ץ, הידוע (או: לא-ידוע) לנו משני מכתביו של ר' שאול ברלין אליו, בהקשר עם פולמוס 'מצפה יקתאל'¹, נדרשו כמה וכמה חוקרים, בזמנים שונים, אך תשובה מניחה את הדעת — אין.

כבר בתרמ"ד העלה לאנדסהוט את ההשערה, אשר נוקקו אליה החוקרים שבאו בעקבותיו, כי ר' משה הוא שאליו ערוכה תשובה הראשונה לא ידענו מי הוא ואפשר שלא היה ולא נברא ושמו בדוי כמו שם עובדיה בר ברוך שבוה ר' שאול לעצמו והעמידו בראש ספרו מצפה יקתאל.² כן משער גם ברנפלד: 'ובאלו הימים הדפיס ר' שאול מחברת קטנה בתמונת תשובה שלו לחכם אחד שמו ר' משה (כנראה ג"כ שם בדוי).'³ ולאחרונה החרה-החזיק אחריהם גם משה סמט במאמרו הביבליוגרפי המקיף על ר' שאול ברלין: 'משה י"ץ זה — לא נודע מיהו, וקרוב הדבר שלא היה ולא נברא.'⁴ ואילו הנחתו של כרמלייניברגר, שר' משה זה אינו אלא משה מנדלסון, היא לא רק מחרה, אלא גם חסרת כל יסוד, שהרי מנדלסון שבק חיים לכל חי שלוש שנים קודם הפולמוס ופרסום המכתבים הנזכרים.⁵

1 תשובת הרב הגאון הגדול מוה"ר שאול נ"י להרב מוה"ר משה י"ץ, ברלין תקמ"ט, עמ' א—ג; תשובת הרב הגאון כבוד מוה"ר שאול... להרב מוה"ר ר[?]. משה י"ץ, שנית על אודות החרם מאלטונא, ברלין תק"ן. המכתב השני נתפרסם גם בהמאסף, ו (תק"ן), עמ' רכב—רכג. על פולמוס 'מצפה יקתאל' וכן על אישיותו של ר' שאול ברלין, כתביו ומקומו בספרות ההשכלה העברית בגרמניה, עיין במאמרי: 'Some Notes on the Nature of Saul Berlin's Writings', *The Journal of Hebraic Studies*, I (1970), pp. 47–61; 'הריפורמה הרתית של הרב "החרדי" שאול ברלין — פרק בתולדות מאבקה של ההשכלה העברית בגרמניה לחידוש פני היהדות', *Hebrew Union College Annual*, XLII, 1971. רשימה ביבליוגרפית מקפת פרסם באחרונה מ' סמט, ר' שאול ברלין וכתביו, קרית ספר, מג (תשכ"ח), עמ' 429–441.

2 א' לנדסהוט, תולדות אנשי השם בעדת בערלין, ברלין תרמ"ד, עמ' 93.

3 ש' ברנפלד, דור תהפוכות, ב, וארשה 1914, עמ' 72.

4 במאמרו הנזכר לעיל בהערה 1, עמ' 432. יש להעיר, ששאל ברלין מכנה את ר' משה בכותרות כל התשובות המצוינות לעיל בשם 'ר' משה י"ץ'; הוא אינו מרחיב את ראשי התיבות לצי"ו (ישמרהו צורו וגואלו) המקובלים יותר, אינו משנה את האות צד"י הסופית לרגילה על-מנת להדגיש (ולו גם בניגוד לכלל הדקדוקי) כי ראשי-תיבות-שלי-ברכה כאן, ואף אינו נזקק לצורות-ברכה מקוצרות אחרות — כאילו ניסה לרמוז, שבשם משפחה הכתוב מדבר. בכך יוצר המחבר נימה אותנטית, ואצל הקורא מתקבל הרושם, שר' משה זה אינו ר' משה בעלמא, אלא ר' משה י"ץ. ואף-על-פי-כן, בדקתי ברשימות החתומים המתפרסמות בספרו של ר' שאול, ס' בשמים ראש, ברלין תקנ"ג, בספריו של יצחק סאטאנוב, וכן בכרכי 'המאסף', ולא מצאתי כל משה י"ץ. מובן, שלא מצאתי אינה ראייה, אך בכל אופן יש בכך חיזוק להנחתי.

5 מ' כרמלייניברגר, ספר וסיף, גני-יורק 1967, עמ' 214–215.

בנסייני לעמוד על זהותו של ר' משה הנעלם — או, לפחות, למצוא הסבר מניח את הדעת למשמעות השימוש בשם זה — מצאתי בסוף 'ערוגת הבושם', הפרוספקט לס' בשמים ראש שהתפרסם ב-1792, שר' שאול מונה את 'חתן אחותי, הרבני הנגיד הקצ' [1], כמה"ר משה מיר יצ"ו בברעסלא' כאחד מאוספי החתימות על ס' בשמים ראש.⁶ מאידך, כעבור שנתיים, במכתביו אל גיסו זה, מכנה שאול ברלין את גיסו 'יעקב משה'.⁷ וכן גם מוסר דושינסקי את שמו.⁸ נראה אפוא, שאין להניח, כי שתי התשובות המיועדות לרב משה י"ץ מתייחסות לגיסו של ר' שאול.

קרוב לוודאי, שצדקו לנדסהוט וההולכים בעקבותיו בהשערותם, שהשם הוא פיקטיבי, וכי ר' משה זה לא היה, אך נברא בידי ר' שאול למטרותיו. אולם פתרון זה עדיין אינו מסיר את המסווה מעל פניו של ר' משה הנ"ל, והסבר השימוש בשם משה — חסר.

דומה, שכל שנדרש לנושא הסתפק בעיון שטחי בש ער התשובה בלבד, שהרי הפתרון מצוי בשתי המלים הראשונות של גוף התשובה — בפתחתה, שבה באים דברי השבח הנהוגים על מקבל האיגרת. וזה לשונה: 'משה ברעצרי, עצור לפני ה', על התורה ועל הגמרא שיתא סדרי, ידיו רב לו למשקל ולמטרי, ואם לכח אמיץ לבו בגבורים כארי, חכים ורב יתקרי, הוא ניהו הרב המופלא מהו' משה בר"ו!⁹

משה ברעצרי זה מופיע בשני מקומות בתלמוד, בבבא בתרא קעד ע"ב, ובערכין כג ע"א. להלן אביא את הגמרא בבבא בתרא: 'משה ברעצרי ערבא דכתובתה דכלתיה הוה רב הונא בריה צורבא מדרבנן הוה דחיקא ליה מלתא אמר אביי ליכא דניזיל דנסביה עצה לרב הונא דנגרשה לדבייתהו ותזיל ותגיבי כתובה מאבוה והדר נהדרה... לסוף איגלאי מלתא דכהן הוא [ולא יוכל להחזירה]. ובכו, זהותו של ר' משה ברורה עתה. קרוב לוודאי, שאת חשיבות השם ומשמעותו להבנת פולמוס 'מצפה יקתאל' יש למצוא בקונטקסט התלמודי, בסיטואציה הסיפורית: האב (משה ברעצרי) ערב לכתובתה של כלתו. בנו (רב הונא) תלמיד, ומצבו דחוק; היוכל להיעזר בערבות שנתן אביו? מסתבר שלא; שהרי כוהן הוא, ולא יוכל לחזור ולשאת את גרושתו לאחר שקיבלה את דמי הערבות מאביו. הרוצה ר' שאול לרמוז לנו, שהוא, כצורבא מדרבנן (במשמעות המקורית: מי שנחרך ונשרף מאשם של חכמים...), שמצבו דחוק, ושאביו ערב לכתובה (כתבים?) — לא יוכל להיעזר בערבות זו של האב? שהרי אף אם ייעזר חלקית על-ידי אביו, אשר יתן את דמי הערבות לגרושתו בגין ההתחייבות המשפחתית עדיין לא ישיג הבן את מטרתו, מכיוון שלא יוכל לחזור ולשאת את גרושתו בהיותו בסטאטוס דתי האוסר עליו לעשות כן.

אם פרשנותנו זו נכונה, נראה, שר' שאול היה מודע למצבו המיוחד, ליתרונות ולחסרונות שבקשריו המשפחתיים. מכאן גם משתמעת הכרתו — הישירה או הרמוזה — שאת עזרתו של אביו יוכל לקבל רק אם ייווצר מצב משפחתי מיוחד, שבו ייאלץ האב לפעול בלחץ הנסיבות והערבות. ואכן יצא ר' צבי הירש לוויין, רבה של ברלין, להגנת בנו בפולמוס 'מצפה יקתאל',¹⁰ כפי שנחלק

6 ערוגת הבושם, ברלין תקנ"ב, עמ' 8 [בלא פאגינאציה].

7 צבי הלוי איש הורוויץ, 'כתבי ישנים', הצופה לחכמת ישראל, יד (תר"ץ), עמ' 10.

8 C. Duschinsky, *The Rabbinate of the Great Synagogue, London, London 1921*, p. 57

9 תשובת הרב הגאון... שאול... להרב... משה י"ץ (תקמ"ט), עמ' ב.

10 פסק דין מכבוד אדונינו... הגאון... מהו' צבי הירש, ברלין תקנ"א, עמ' א [מתוך ארבעה עמ'; בלא פאגינאציה]. ליד פסקי-הדין מתפרסמת איגרתו של ר' יחזקאל לנדא מחודש סיוון, תק"ז, שאין צריך לחוש לחרם ההוא' (שם, עמ' ב); כן צורפה איגרת מאת 'אחד מיוחד, מגדולי הרור בארץ אשכנז' ופסקי-דין 'משני גאונים מופלגים בארץ פולין', המצדדים בר' צבי הירש ובבנו, ר' שאול (שם, עמ' ג-ד).

לעזרתו גם בפולמוס 'בשמים ראש'¹¹. אך לבד ממילוי חובת אב לבנו לא היה בהגנתו של ר' צבי הירש כל סיוע של ממש. את משרתו כרב בפראנקפורט איבר ר' שאול¹²; החרם שהוטל בהאמבורג על מחבר 'מצפה יקתאל' — לא בוטל, ועם גבור הפולמוס השני בעניין 'בשמים ראש' נאלץ לגלות ממקומו, ונפטר כעבור זמן קצר.¹³

11 בקונטרס בן שלושה עמודים הפותח במלים 'איש עניו, לא יפלו פניו . . . [ברלין ? 1794 ?]. הרב צבי הירש משתף עצמו באחריות להוצאת ס' בשמים ראש (כי מידי ה' הספר הנ"ל ועל פי ניתן לדפוס ע"י בני הגאון' — שם, עמ' 2; בלא מספור). ר' צבי טוען, כי בנו השני, ר' שלמה הירשל, השתתף בהכנת הספר בהעתיקו את הספר עברו מפתבי"ד, וכי הוא עצמו הכין את המפתחות לספר בהיותו ב'פרמונד' (דושינסקי לא יכול היה לאשש ביקור של צבי הירש ב-Piemonte; ראה ספרו הנ"ל, עמ' 45).

12 תאריך פרישתו של ר' שאול מן הרבנות בפראנקפורט אינו ידוע; ראה הדיון בנושא זה במאמרי 'הריפורמה הדתית של הרב "החרדי" שאול ברלין' (לעיל, הערה 1), עמ' ג, הערה 7.

13 בלונדון, בכ"ד חשוון, תקנ"ה. ראה בספרו של לנדסהוט (לעיל, הערה 2), עמ' 105; דושינסקי (לעיל, הערה 8), עמ' 46.